

დიდგორის ალეგორია, ალუზია და პარადიგმა „ვეფხისტყაოსანში“

(ზვიად გამსახურდიას „ვეფხისტყაოსნის“ სახისმეტყველების მიხედვით)

Tinatini Biganishvili

Allegory of the Didgori War, allusions and paradigms in the poem "The Knight in the shoes of a Panther"

Annotation: In the Georgian mythology the underworld, ctonic world is symbolized by Kajeti (Kajaveti), the residence of negative demons, after defeating of which St. George and other Sons of God after descent to the underworld obtain treasure, chalice. This is the initiation path of St. George. In „The Knight in the Panther’s Skin” the symbolic drama of the heroic initiation is given through the images of the Georgian mythology and folklore. In the Georgian culture and mentality of XII c. the defeating of the underworld, ctonic world, the victory over the lower world is the end of the initiation path of sunny heroes and knights. In „The Knight in the Panther’s Skin” it is symbolized by two episodes: defeating of Kajeti and the big war of Khataeti. Also, these two episodes contain symbols and allegories, allusions and paradigmatic meanings, which are connected with the main Georgian symbol of the defeating of evil by God’s knights – The Didgori battle.

რუსთველის პოემის დაწერის დრო, მართალია, დღემდე კამათის საგანია, თუმცა საბოლოოდ მაინც დადასტურებულია, რომ ტექსტი დაიწერა არა უადრეს თამარის გამეფებისა და დავით სოსლანთან დაქორწინებისა და არა უგვიანეს მე-13 საუკუნის პირველი მეოთხედისა. შესაბამისად, ეს 30-წლიანი ან 40-წლიანი პერიოდი საუკუნეების გადმოსახედიდან უკვე ბევრი ისტორიული, ფაქტობრივი და, ამასთანავე, ლიტერატურული საკითხის დაზუსტების საშუალებას გვაძლევს. „ვეფხისტყაოსნის“ ალეგორიულად წაკითხვას საფუძველი ჩაუყარეს ვახტანგ მეექვსემ, დავით გურამიშვილმა, ილია ჭავჭავაძემ და შემდეგ ეს რუსთველოლოგიური მეთოდი ამ დარგში საკმაოდ მყარად დაინერგა.

მიუხედავად იმისა, რომ თამარის ეპოქას ოქროს ხანა ეწოდება, ეს პერიოდი საქართველოს ისტორიაში ერთ-ერთი ყველაზე უხვია გარდახდილი ომებისა და ბრძოლების თვალსაზრისით, რაც ასახულია „ქართლის ცხოვრებაში“. ამ ომთა უმუშალო მონაწილე და მთავარსარდალი იყო ოვსეთის უფლისწული, (ეფრემიანი) გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა მემკვიდრე დავით სოსლანი, რომელსაც რუსთველის პერსონაჟთა ერთ-ერთ პროტოტიპად და წმიდა გიორგის, როგორც ღვთის რაინდის მიწიერ გამოვლინებად სახავს ზვიად

გამსახურდია თავის რუსთველოლოგიურ კვლევათა კრებულში „ვეფხისტყაოსნის სახისმეტყველება“: „როგორც ადრეც აღვნიშნავს, ვეფხისტყაოსანში ალეგორიულად შექმნილია საკრალური არსებები, მაგრამ ამავე დროს ისინი პოეტისთვის მის თანამედროვე ისტორიულ პიროვნებებსაც განასახიერებენ... თამარ მეფე ... ვეფხისტყაოსნის გმირებში კი მას შეესაბამება თინათინი და ნესტანი, რომელნიც მის ორ სხვადასხვა ასპექტს გამოხატავენ. ასეთი საკრალური არსების გვერდით ბუნებრივია ვერ იდგებოდა ჩვეულებრივი მოკვდავი. ამიტომ თამარ მეფის რაინდი, დავით სოსლანი, პოეტის წარმოსახვაში წმ. გიორგის, ღვთის რაინდის მიწიერი გამოვლინებაა და ალეგორიულად შექმნილია, როგორც ვეფხისტყაოსანი ტარიელი, მიქაელ-გიორგის მითოპოეტური სახე“ (გამსახურდია 1991:217).

მაშასადამე, „ვეფხისტყაოსანში“ ისტორიული მოვლენები ალეგორიულად არის ასახული. თავის მხრივ, ყოველი ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენა ერის ცნობიერებაში, ერის ე.წ. კოლექტიურ არაცნობიერში აღიბეჭდება და შემდეგ განსხეულდება მხატვრულ ტექსტებში. აღსანიშნავია, რომ ქართული კულტურის ქრისტიანული საფუძვლიდან გამომდინარე, იმ ეპოქაში, როცა რუსთველი მოღვაწეობდა, ბუნებრივი იყო მასშტაბური ისტორიული მოვლენების იპოდიგმური ძირების ძებნა საღმრთო წერილსა და საღმრთო გარდამოცემაში. ეს ტენდენცია საერთო იყო, როგორც საზოგადო და პოლიტიკური მოღვაწეებისთვის, ასევე ხელოვნების სხვადასხვა სფეროსა და ლიტერატურის დარგთა წარმომადგენელთათვის. აქედან გამომდინარე, თუკი რუსთველი თავის პოემაში, შუა საუკუნეების რაინდთა ცხოვრების წესიდან გამომდინარე, საომარი სცენების ამსახველ არაერთ ეპიზოდს გვთავაზობს, ამის ობიექტურ მიზეზთა შორის რუსთველის პიროვნულ გამოცდილებაც უნდა დასახელდეს (შდრ. სარგის თმოგველი, რომელსაც თმოგვი ომში მონაწილეობისა და დამსახურების გამო ერგო) და ასევე ისტორიული რეალობის ასახვის სურვილიც. როგორც ეს არაერთხელ აღვნიშნეთ (ბიგანიშვილი 2014: 78-138), პოემის რენესანსულობა არაერთი მხატვრული კომპონენტით ვლინდება, მათ შორის ერთ-ერთია მხატვრული რეალიზმი, როგორც შემოქმედებითი მეთოდი. რუსთველმა, ისევე, როგორც დანტე ალიგიერმა, სიმბოლურ-ალეგორიული მეტყველება და მხატვრული რეალიზმი, ეს ორი ურთიერთსაპირისპირო შემოქმედებითი მეთოდი გააერთიანა და ამიტომაც არის პოემის სიუჟეტი ორშრიანი: რეალური და ალეგორიული. ალეგორიული შრე კი სახეთა და სიმბოლოთა იპოდიგმურ-პარადიგმული სისტემის გარეშე რუსთველის ეპოქაში სრულიად წარმოუდგენელი იყო. სწორედ ეს კულტურული და მხატვრული ტენდენცია გვაძლევს საფუძველს „ვეფხისტყაოსანში“ აღწერილი საომარი სცენები განვმარტოთ, წავიკითხოთ ალეგორიულად, სახეთა პარადიგმული სისტემის მიხედვით და, ამასთანავე, კონკრეტულ

სტრიქონებში წარმოდგენილ ალუზიათა ჯაჭვიც ამავე განმარტების მართებულობის დასამტკიცებლად გამოვიყენოთ.

საომარ სცენებს შორის, თავისი მასშტაბურობითა და მხატვრული მნიშვნელობით, გამორჩევა ხატეთის დიდი ომი (აღსანიშნავია, რომ ეპითეტი „დიდი“ რუსთველს შემთხვევით არ გამოუყენებია. თუკი ეს ორი საომარი სცენა, ეპიზოდი ჯოჯოხეთის წარტყვევნის ალეგორიებია, მაშინ ამ ეპითეტს გარკვეული კავშირი უნდა ჰქონდეს ვნების შვიდეულის სახელწოდებებთან: დიდი ორშაბათი, დიდი ხუთშაბათი და ა.შ.; ამ საკითხის შესახებ დეტალურ მსჯელობას ქვემოთ შემოგთავაზებთ) და ქაჯეთის ციხის აღება. რუსთველი, როგორც მსოფლიო მნიშვნელობის პოეტი, ბუნებრივია, პოემას ერთი ამოსუნთქვით არ დაწერდა, არამედ ყოველ ეპიზოდს გულდაგულ ამუშავებდა, მონახაზს ქმნიდა, მის ხორცშესხმას გარკვეულ დროს უთმობდა, მასალის დასამუშავებლად საჭირო ლიტერატურულ თუ ისტორიულ წყაროებს იშველიებდა. საომარი სცენების ასეთი დახვეწილი ოსტატობით აღწერა კი, ლიტერატურის მთავარი პრინციპიდან გამომდინარე – ლიტერატურა არის რეალობის ბაძვა – გვაფიქრებინებს, რომ რუსთველს, სავარაუდოდ, თავადაც მიუღია საომარ მოქმედებებში მონაწილეობა ან არაერთი ისტორიული წყარო შეუსწავლია, რომლებშიც, როგორც წესი, ესა თუ ის ომი თუ ბრძოლა მემატთანეთა მიერ დეტალურად არის აღწერილი. ასეთ ომებს შორის თავისი მასშტაბურობითა და მსოფლიო მნიშვნელობით რუსთველის ეპოქაში გამორჩეული იყო ბრძოლა თბილისისა და მისი შემოგარენის სანახებთან დავით IV-ის, აღმაშენებლის, მთავარსარდლობით, რომელსაც, საომარი ველის ტოპონიმიკიდან გამომდინარე, დღემდე ეწოდება დიდგორი.

ზვიად გამსახურდია წმიდა გიორგის, როგორც ღვთის რაინდის ხორციელ გამოვლინებას უწოდებდა დავით სოსლანს. თავის მხრივ, თამარ მეფე თავის იამბიკოში დავითის სახელს ალუზორულად და პარადიგმატულად უკავშირებს როგორც დავით წინასწარმეტყველს, ისრაელის მეფეს, ასევე დავით აღმაშენებელს. მეტიც, დავით სოსლანის გამარჯვებას უშუალოდ უკავშირებს დავით აღმაშენებლის მიერ დიდგორის ომის შემდეგ გელათში შეწირული ოქროს მანიაკის სიმბოლოს, როგორც ძლევის მატერიალურ დადასტურებას, რაც, თავის მხრივ, ფილისტიმელთა წინააღმდეგ ისრაელიტთა გამარჯვების (პირველი მეფეთა 17:50,51) შემდეგ დავითის მოქმედების ალუზია და პარადიგმატული მოცემულობაა (პირველი მეფეთა 17:54): გამარჯვების შემდეგ დავითმა გოლიათის თავი „იერუსალემად წარიღო“, როგორც მტრის დამარცხების მატერიალური დასაბუთება. ამ პარალელების შესახებ მსჯელობს ნესტან სულავაც, როდესაც ის თამარის იამბიკოს

განმარტავს, რაც ჩვენი სამეცნიერო მსჯელობის ერთ-ერთ საუკეთესო არგუმენტად შეიძლება ჩაითვალოს.

თამარ მეფის იამბიკოში დავით აღმაშენებლის, დავით სოსლანისა და დავით წინასწარმეტყველის გამარჯვებათა (დიდგორი, შამქორი, დავითისა და გოლიათის შერკინება) სახე-სიმბოლოების ალუზორულ და პარადიგმატულ მოცემულობას, თამარის იამბიკოს (უშუალოდ ტექსტის) გარდა, ქართლის ცხოვრების კონკრეტული ეპიზოდის ადასტურებს. განვიხილოთ ეს ორი პარალელი:

თამარ მეფის იამბიკოში „ცასა ცათასა“ მესამე და მეოთხე სტროფებში ვკითხულობთ:

„შენგან, ქალწულო, რომელსა შენთვის დავით

როკვიდა, მისა ღმრთისა მედ შენდა ყოფად,

მე, თამარ, მიწაი შენი და მიერივე,

ცხებულეზასა ღირს-მყავ და თვისობასა

ედემს, ლადირთად, სამხრით და ჩრდილოეთით.

შუამფლობელი იავარს შენდა ვმრთუმელობ,

ხალიფას დროშა თანავე მანიაკსა

შევრთე, ცრუ შჯულთა მოძღურისა ღაზოდ მძღუენი,

ვინ დავით, ძეებრ ეფრემის მოისარმან,

მოირთხნა, მოსრნა სულტნითა ათაბაგი.“ (სულავა 2003: 295).

აღნიშნული ტექსტის შესახებ მსჯელობის დროს ნესტან სულავა იმოწმებს ამონარიდს ქართლის ცხოვრებიდან: „ქართულ ჯარს გაუძღვა დავით სოსლანი, „წამძღვანელი ძელისა ცხოვრებისა და შემყრელი დროშისა სვიანად მოხმარებულისა, ბაგრატიანურისა და უფროსდა გორგასლიანურისა“. ივნისის თვეში, ხუთშაბათ დღეს, შამქორთან ქართველებმა სძლიეს და დათრგუნეს „ორთავი იგი ვეშაპი“. მათ დიდძალი ალაფი და ტყვე მოიპოვეს ამ ომში, უმთავრესი კი იყო ხალიფას დროშა, ნადავლიდან ყველაზე გამორჩეული, მნიშვნელოვანი და, რა თქმა უნდა, სიმბოლური: „და წარუღეს დროშაცა ხალიფასაგან ღაზოდ წარმოგზავნილი“. იგი შალვა ახალციხელს მოუპოვებია. მემატეანის ცნობით, თამარი „მსგავსად მამის პაპისა“ იქცევა: „დროშა იგი ხალიფასი, რომელი მოიღო შალვა ახალციხელმან, წარგზავნა ესე მონასტერსა დიდსა წინაშე ხახულისა ღვთისმშობელისასა, მსგავსად მამის პაპისა მათისა: მაშინ მას წარეგზავნა მოძრცილი ქედისაგან დორბეზე სადაყაის მისა, ჟამთა დიდგორთა გაქცევისათა, მანიაკი ოქროსა, შემკული თუალებითა ძვირფასისათა“. დავით აღმაშენებელმა დიდგორის ომში მტრისთვის წართმეული ძვირფასი თვლებით მოოჭვილი ოქროს მანიაკი ხახულის ღვთისმშობლის ხატს შესწირა, თამარმა

შამქორის ომში გამარჯვების შედეგად მოპოვებული დროშაც ხახულის ღვთისმშობლის ხატს შესწირა.“ (სულავა 2003: 71).

დიდგორის ომი/ბრძოლა მომდევნო თაობებისთვის იპოდიგმურ სახეს რომ წარმოადგენდა, საწყისი ფორმის, ეტალონის, პირველსახის ფუნქციას ასრულებდა, ამაზე მიუთითებს თამარის ისტორიკოსის (ისტორიანისა და აზმანის ავტორის) მიერ შამქორის ბრძოლის აღწერის დროს დიდგორის ხსენება. აღნიშნული პარალელები არ გამორჩენია დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობის შემსწავლელ მეცნიერს, პროფესორ შოთა მესხიას. ის წერს: „თამარის ისტორიკოსი დიდგორის ბრძოლის ამბებს იხსენიებს საქართველოს ლაშქრის მიერ 1195 წელს შამქორის ომში მოპოვებული ბრწყინვალე გამარჯვების აღწერის დროს და სხვათაშორის აღნიშნავს: თამარმა იწყო შამქორის ბრძოლის შემდეგ მოპოვებული ნადავლის შეწირვა, „დროშა იგი ხალიფასი, რომელი მოიღო შალვა ახალციხელმან, წარგზავნა ესე მონასტერსა დიდსა (გელათისა ღმრთისმშობელსა, მსგავსად მამის პაპისა (ე.ი. დავით აღმაშენებლისა) მათისა“, რომელსაც დიდგორის გაქცევის (ე.ი. ბრძოლის) შემდეგ დურბეიზ სადაყის ძის ქედისგან (კისრისაგან) მომარცხული ძვირფასი თვლებით შემკული ოქროს მანიაკი შეუწირავს ამავე მონასტრისთვისო. როგორც ჩანს, დიდგორის ბრძოლაში დამარცხებული და გზააზნეული „არაბეთის მეფის“, დუბეისათვის ქართველ მოლაშქრეებს კისრიდან მოუგლეჯიათ მისი მფლობელის სიძლიერისა და სიზვიადის მაწიფებელი ძვირფასი, მოთვალულ-მომარგალიტებული ყელსაბამი, რომელიც ამ დიდი გამარჯვების აღსანიშნავად დავით აღმაშენებელს გელათის მონასტრისთვის შეუწირავს“ (მესხია 1972: 116, 117).

„ძლევაი საკვირველი“ – ასე იხსენიებს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი დიდგორის ბრძოლას (მესხია 1972: 117; 120). თავის მხრივ, მაცხოვარს, იესო ქრისტეს ეწოდება „ძლევა“, რადგან ძლევის იპოდიგმას ჯვარცმა განასახიერებს, როგორც ბოროტებაზე სიკეთის გამარჯვებას. ჯვარცმის არაერთი წინასახეა აღწერილი ძველ აღთქმაში, ხოლო ბოროტებაზე სიკეთის გამარჯვების ერთ-ერთ იპოდიგმას დავითისა და გოლიათის შერკინება წარმოადგენს. შესაბამისად, თუკი ქაჯეთის ციხის აღება და ხატაეთს წასვლა და დიდი ომი ბოროტებაზე სიკეთის გამარჯვების ალეგორიებია, სახეთა იპოდიგმურ-პარადიგმატული სისტემის მიხედვით, რუსთველის მსოფლმხედველობის გათვალისწინებით, ამ ალეგორიის იპოდიგმურ საფუძველს დავითისა და გოლიათის შერკინება, ჯოჯოხეთის წარტყვევნა (შდრ: „მაშინ ქაჯეთს მოიწია უსაზომო რისხვა ღვთისა“ (1423,1), ჯვარცმა წარმოადგენს, ხოლო სახეთა პარადიგმატული მოცემულობის თვალსაზრისით, ბოროტებაზე გამარჯვების ეს სიმბოლო ქართულ ისტორიოგრაფიასა (დავით აღმაშენებლის მემკვიდრე – „ძლევაი

საკვირველი“; თამარის ისტორიკოსი – დიდგორისა და შამქორის შედარება, „მსგავსად მამის პაპისა“) და რუსთველის ეპოქის ქართულ ლიტერატურაში, პოეზიაში (თამარ მეფის იამბიკო „ცასა ცათასა“, იოანე შავთელის „აბდულმესიანი“) მყარად დამკვიდრებულ პარადიგმას, ამავდროულად ალუზიას წარმოადგენს. აქედან გამომდინარე, რუსთველი, რომელიც თავისი ეპოქის ღვიძლი შვილი იყო, იმავე სახეთა სისტემის ესთეტიკურ ეკვივალენტს გვთავაზობს „ვეფხისტყაოსანში“, რასაც მისი თანამედროვენი. ამასთან დაკავშირებით საგულისხმოა აღინიშნოს, რომ თამარ მეფის იამბიკოს შესახებ მსჯელობის, წყაროთა მოძიებისა და დამოწმების პროცესში ნესტან სულავა ახსენებს დავით რექტორის კრებულს, სადაც გადამწერი მიუთითებს, რომ იამბიკო „ცასა ცათასა“ შოთა რუსთველს ეკუთვნის (სულავა 2003: 70).

მაშასადამე, აღნიშნული იპოდიგმურ-პარადიგმატული სახეთა სისტემა რუსთველის ეპოქის ქართული ცნობიერების არსებითი მახასიათებელია. რუსთველი კი თავისი დროის წამყვანი ლიტერატურული და მსოფლმხედველობითი ტენდენციების ამსახველია. სწორედ ამაზე ამახვილებს ყურადღებას ზვიად გამსახურდია, როდესაც „ვეფხისტყაოსნის“ სახეთა პარადიგმატული სისტემის შესახებ მსჯელობის დროს წმიდა გიორგის, დავით სოსლანისა და დავით წინასწარმეტყველის (დავით სოსლანს „ეფრემიანს“ უწოდებს) დაკავშირებას ცდილობს პოემაში მოცემული სიმბოლოების, ალეგორიული ეპიზოდებისა და ალუზიების განმარტების საფუძველზე.

ქთონურ არსებებზე (შდრ. „ვეფხისტყაოსანში“ ქაჯნი, დევნი, ასევე იხილეთ „სპარსის“ იმავე ხორეზმელების, როგორც სიმბოლოს მნიშვნელობის შესახებ მარიამ კარბელაშვილის სტატია „პოლიტიკური ტერმინოლოგია ვეფხისტყაოსანში და რუსთაველის მსოფლმხედველობის საკითხი („სპარსული/სპარსნი“), ლიტერატურული ძიებანი, XXXV, შოთა რუსთაველის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი, თბილისი, 2014; გვ. 9-27; ასევე შდრ. „სპარსთა ვერა ვიქმ ინდოეთისა ჭამასა“ (550, 2) ზ. გამსახურდიას აზრით, ინდოეთი სამოთხის სიმბოლოა, ხოლო ხორეზმი ქვესკნელისა – გამსახურდია 1991: 270, 271) გამარჯვება, ქვესკნელის წარმოტყვევნა, ჯოჯოხეთის წარტყვევნა, „ძლევაი საკვირველი“ ქაჯეთის ციხის აღებისა თუ ხატაეთს წასვლისა და დიდი ომის იპოდიგმურ ფორმებს წარმოადგენს, რაც, თავის მხრივ, მხატვრულ ლიტერატურაში სახეთა პარადიგმატული სისტემის ესთეტიკური მოცემულობის დადასტურებაა. „ვეფხისტყაოსანში“ სახეთა პარადიგმატულობა სიმბოლოებით, ალეგორიებითა და ალუზიებით ვლინდება. ამიტომაც ვცდილობთ კონკრეტული ალეგორიების, სიმბოლოებისა და ალუზიების განმარტებით განვაზოგადოთ არაერთგზის გამოთქმული შეხედულება, რომ რუსთველი საქართველოს

ისტორიის რეალიებს „შეფარვით“, ქარაგმულად აღწერდა, ხოლო ბოროტებაზე გამარჯვების ერთ-ერთ პირველსახედ მეთორმეტე საუკუნის საქართველოში უდავოდ დიდგორის ომი მიიჩნეოდა. ამას ზემოთ დამოწმებული ისტორიოგრაფიაც ადასტურებს. ცხადია, ზვიად გამსახურდიას მიერ წმიდა გიორგის, დავით წინასწარმეტყველისა და დავით სოსლანის, ასევე დავით აღმაშენებლის ურთიერდაკავშირება „ვეფხისტყაოსნის“ სახეთა სისტემის განხილვის დროს ზემოაღნიშნულ ლიტერატურულ ტენდენციას უკავშირდება, რასაც ზვიად გამსახურდია იოანე შავთელის „აბდულმესიანის“ ოდების მაგალითზეც განიხილავს: „აბდულმესიანის“ ოდების ერთ ნაწილში შექებულია მეფე-მამაკაცი, რომელიც უთუოდ დავით აღმაშენებელი უნდა იყვეს, მით უმეტეს, რომ ერთგან ნათქვამია მასზე, რომ იგი არის „დემეტრეს ძალით გარშეზღუდული“, ე.ი. ნახსენებია დავითის ვაჟი დემეტრე. მაგრამ სხვა ოდებში, ისევ მეფე-მამაკაცის ქებისას ნათქვამია, რომ მან დაიმონა შავი ზღვისკენ ლიმონა (ლაზეთი, ტრაპიზონი), ხარკი დაადო მას, „ვინც არის ჯიმშედს მფლობელი“, ე.ი. ნახსენებია 1204 წლის ამბები. ამასთან ნახსენებია გელათი, როგორც მეფეთა სამვალე, რომელიც დავით აღმაშენებლის სიცოცხლეში ჯერ დასრულებულიც არ იყო“ (გამსახურდია 1991: 218, 219).

ხატაეთის დიდი ომი და ქაჯეთის ციხის აღება, როგორც აღვნიშნეთ, ზოგადად, ბოროტებაზე სიკეთის გამარჯვების, ქვესკნელის ძალაუფლების დამხობის, ჯოჯოხეთის წარტყვევნის, სიკვდილის ბორკილთა შემუსვრის, ქთონური სკნელის დაძლევის, „საკვირველი ძლევის“ ალევორიებია. ალუზორული კავშირები ბიბლიასთან თუ ისტორიოგრაფიულ ტექსტებთან კი უშუალოდ სტრიქონთა დამოწმებით, ციტატების მოყვანით უნდა წარმოვაჩინოთ. „ვეფხისტყაოსანში“ ბიბლიის ალუზორულ მოცემულობას იკვლევს ნესტან სულავა. მისი სამეცნიერო კვლევის დამოწმებით არაერთი ალუზორული სტრიქონი შეიძლება გაიშიფროს. ნესტან სულავას აზრით, თინათინის გამეფების ეპიზოდს ბიბლიური, კერძოდ, ძველადთქმისეული და ისტორიული ალუზიების სიუხვე ახასიათებს. ალუზიების ჯაჭვს და სახეთა პარადიგმული სისტემით ალევორიებისა და სიმბოლოების მხატვრულ წარმოჩენას „ვეფხისტყაოსანში“ ნესტან სულავა კონკრეტული მაგალითის მიხედვით განიხილავს: „თინათინი, რომელსაც მამამ ლეგიტიმური პრინციპების მიხედვით გადასცა სამეფო ძალაუფლება იმ მოტივით, რომ „მამა ყოველი ძისაგან ითავსებოდა“ (48/47), სიმბოლური და ალუზიური თვალსაზრისით იუდას, იესეს, დავით წინასწარმეტყველის, სოლომონის ჩამომავალია; აგრეთვე, საღვთისმეტყველო ლიტერატურაში მაცხოვრის, იესო ქრისტეს წარმოსახვა ლომის მეტაფორა-სიმბოლოს საშუალებით თინათინს მაცხოვრის სულიერ ჩამომავლად მოგვააზრებინებს, რაც თინათინის სულიერი და ინტელექტუალური სახის სრულყოფილების ნათელი დადასტურებაა. ეს ევანგელური ალუზიაა, რასაც არეკლავს

ჰიმნოგრაფიაც; მაგალითად შეიძლება დასახელდეს იოანე მინჩხის საგალობლები. თინათინის გამეფება, ამავე დროს, ისტორიული მეტაფორა-ალუზიაა, ვინაიდან, როგორც არაერთხელ აღუნიშნავთ სამეცნიერო ლიტერატურაში, თინათინის სახე თამარის ხატებასთანაა დაკავშირებული“ (სულავა 2009: 143).

ქთონური სივრცის დაძლევის მითოლოგემა ისევე ზოგადია და მოცულობითი, როგორც კოსმოგონიური მითოლოგემები, წარღვნისა და ესქატოლოგიური მითოლოგემები (მითი, როგორც ისტორიული რეალობის მხატვრული, სახეობრივი სისტემით, მეტაფორებით, სიმბოლოებით ასახვა), მაგალითად: ტიტანომაქია, ურანიდებისა და კრონიდების დაპირისპირება, მინოტავრისა და თეზევსის მითოლოგემა, ქვესკნელად შთასვლის მითოლოგემები (ოდისევსი, ენეასი, გილგამეში, თეზევსი და ა.შ.). შესაბამისად, ქვესკნელის დაძლევა ხშირად წარმოჩენილია ქთონურ არსებებთან შერკინების მხატვრული ფორმითაც, მაგალითად: ლაბირინთის მკვიდრი კაციჭამია მინოტავრის დაძლევა თეზევსის მიერ, სასიძოების შემუსვრა ოდისევსისა და ტელემაქეს მიერ; ბიბლიური პარალელიზმის თვალსაზრისით, ფარაოს მხედრობათა შემუსვრა მეწამულ ზვაში; ასევე დავითისა და გოლიათის შერკინება, მოსეს წინამძღვრობა უდაბნოში საღვთო, რჩეული ერისა, იონას შთანთქმა ვეშაპის მიერ და ა.შ.

აღნიშნული საკითხის შესახებ ზ. გამსახურდია წერს: „რაც შეეხება ქაჯეთს, იგი არის ქვესკნელის ალეგორია, რაზედაც პირველად მიუთითა კ. გამსახურდიამ თავის ესსეში „დანტე ალიგიერი“. ეს იგივეა, რაც საშუალო სპარსული ტრადიციის მაზენდარანი, რომელსაც შემდეგნაირად უხასიათებს ხიზრი (წმ. გიორგი) ნიზამი განჯელს „ისკანდერნამეში“: „მაზენდარანიდან არაფერი გამოდის ორი რამის გარდა: ადამიანები, დევების მსგავსნი და თავად დევები“ (ნიზამის დამოდღვრა ხიზრის მიერ). ასევეა ქაჯებიც; ისინი უხორცონიც არიან და ხორციელნიც, ასე რომ დავა იმის შესახებ ხორციელნი იყვნენ ქაჯები თუ უხორცონი, მოკლებულია საფუძველს. ქაჯეთი ბოროტების საუფლოა, შავი მაგიის ციტადელია. და თუ ქაჯეთს ლაშქრობა მიწიერი ქვეყნის დალაშქვრას ჰგავს, ეს იმიტომ ხდება, რომ ანტიურობაში და შუა საუკუნეებში ქვესკნელად შთასვლა მიწიერ ასოციაციებთან იყო დაკავშირებული (მაგ., დანტესეული ჯოჯოხეთის გვირაბები, ჯურღმულები, ჭალაკები, მდინარეები და სხვა). თავად ქაჯები ქთონური დემონებია, მათ შეესაბამება ინდური რიქშასები, არაბული ჯინები, გერმანული ელფები და ვალკირიები“ (გამსახურდია 1991: 214).

ქართულ ფოლკლორულ ცნობიერებასა და მითოლოგიაში კი ქთონური საუფლოს დაძლევა წმ. გიორგის სახესთან, ხატთან, კულტთან იყო დაკავშირებული. შესაბამისად,

დიდგორის ომი, როგორც ბოროტებაზე სიკეთის გამარჯვება და „საკვირველი ძლევა“ ომში წმიდა გიორგის სასწაულებრივ მონაწილეობას ასახავს. ამის შესახებ მოგვითხრობს დავით აღმაშენებლის მემკვიდრე: „ხელი მაღლისა შეეწოდა და ძალი ზეგარდამო ფარვიდა მას და წმიდა მოწამე გიორგი განცხადებულად და ყოველთა სახილველად წინაუძღოდა მას და მკლავითა თვისითა მოსრვიდა ზედამოწვენულთა ურჯულოთა მათ წარმართთა, რომელ თვით იგი უსჯულონი და უმეცარნი მოღმართ აღიარებდეს და მოგვითხრობდეს სასწაულსა ამას მთავარმოწამისა გიორგისა“ (წმინდანთა ცხოვრება, თბილისი, 2001).

ფოკლორულ ტექსტებში წმიდა გიორგის მიერ ქაჯეთისა, ქთონური საუფლოს, ბნელეთის სამეფოს ძლევის შესახებ, ქართულ მითოლოგიაში დამკვიდრებული ლეგენდებისა და თქმულებების შესახებ, რაც წმიდა გიორგის კულტს უკავშირდება, ზვიად გამსახურდია წერს: „წმ. გიორგის ინიციაცია ქართულ მითოლოგიაში აირეკლა ქვესკნელში ანუ ქაჯთა ქალაქში მისი შთასვლის მოტივით. ეს თქმულება ემყარება ხევსურული ზეპირსიტყვიერების უამრავ ძეგლს, სადაც აღწერილია წმ. გიორგის ლაშქრობა ქაჯეთში. ხახმატის წმ. გიორგი ემზადება სალაშქროდ, ხატი შეჰკრებს ანგელოზთა მხედრობას, სხვა ღვთისშვილნი ეხმარებიან თავიანთ ძმადნაფიცს (აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ფიცი, ძმადნაფიცობაც წმ. გიორგის რიტუალებთან არის დაკავშირებული)... აქ ქაჯეთი წარმოდგენილია, როგორც მიღმა სამყარო, ბერძნული მითოლოგიის ჰადესი, ქტონურ ძალთა საუფლო, ქრისტიანული გაგების ჯოჯოხეთი“ (გამსახურდია 1991: 179, 180).

დიდგორის ომის წინ თავის რიტორიკულ სიტყვაში დავით აღმაშენებელმა მტრის ლაშქარი ემშაკსა და მის მხედრობას შეადარა (შდრ. დავითისა და გოლიათის შერკინების ეპიზოდი: „სიტყუად იწყო დავით საულისა და ჰრქუა: ოდეს ვმწყსიდი საცხოვართა მამისა ჩუენისათა უდაბნოსა ზედა, მოვიდის ლომი, ანუთუ დათვი და წარიდის კრავი, ანუთუ ვაცი; ვეწივი და პირისა მისისაგან გამოული, და თუ ზედა-მიმიხდის, მე მკლავნი მოვსცნი და შევმუსრი და მოვკალი იგი. და აწ შერაცხილ იყავნ უცხოთესლი იგი წინადაუცუეთელი, ვითარცა ერთი ბოროტთა მხეცთაგანი. ვითარ არა მოვიდე და მოვჰკლა იგი და აღვხოცო ყუედრებაი ისრაელსა შორის დღეს? რამეთუ ვინ არის წინადაუცუეთელი ესე, რომელი აყუედრებს ბანაკსა ღმრთისა ცხოველისასა?“ – პირველი მეფეთა 17: 34-36). დიდგორი, რომ მხოლოდ პოლიტიკური ფუნქციით არ გამოირჩეოდა, არამედ მას ჰქონდა ბოროტების საუფლოს დიდი სულიერი ძალისხმევით დაძლევის მნიშვნელობაც, ამას მიუთითებს ქართული მატანის ფურცლები და ის კონტექსტი, რომლითაც დიდგორის ომი იმ ეპოქის მოაზროვნეებმა მომავალ თაობებს დაუტოვეს. შესაბამისად, რუსთველის ცნობიერებაში „დიდი ომი“ და ქაჯეთის ციხის აღება იპოდიგმურად დიდგორს რომ უკავშირდება, ამას ,

ერთი მხრივ, სამი მნათობი გმირის, როგორც წმიდა გიორგის მსგავსი ღვთის რაინდების მხატვრული სახეებიც ცხადყოფს, მეორე მხრივ, ხატაეთის ომისა და ქაჯეთის ციხის აღების საომარი ტაქტიკის ზედმიწევნით მსგავსება დიდგორის ომში დავით აღმაშენებლის საომარ ტაქტიკასთან, რასაც განსაკუთრებით ააშკარავენ საკრალური მნიშვნელობის 300 მეომრის მონაწილეობა, როგორც ხატაეთის დიდ ომში, ასევე ქაჯეთის ციხის აღების დროს. მემატინათა ცნობით კი დავითის მიერ გამორჩეული მეომრების მცირე რაზმი, რომელმაც მტერი ერთგვარი ხრიკით დაარწმუნა, რომ ისინი დეზერტირები იყვნენ, რაც დასტურდება მტრის რიგებთან მათი უვნებელი მიახლებით, რიცხოვნობით ორასს არ აღემატებოდა. ზოგი ცნობით ისინი ყივჩაღნი იყვნენ, ზოგი ცნობით – ევროპელი რაინდები (მესხია 1972: 11-113), თუმცა, სავარაუდოა, რომ ისინი განსაკუთრებული საბრძოლო ხელოვნების მცოდნე მეომრები იყვნენ, რომელთა შორის, იქნებ ეთნიკური სხვაობაც არსებობდა, მაგრამ საომარი ოსტატობის თვალსაზრისით – მსგავსება. ამ ტაქტიკურ მსგავსებას ქაჯეთის ციხის აღების ეპიზოდი ცხადყოფს. ისტორიკოსები ყურადღებას ამახვილებენ იმ დეტალზე, რომ მტერმა ეს 200 მეომარი დეზერტირებად მიიჩნია და თავის რიგებთან მიახლოების უფლება ამიტომაც მისცა. ამის მიზეზი კი ის გახლდათ, რომ, ცხადია, ისინი მტერს საომარი ყიჟინით არ მიუახლოვდნენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში დეზერტირების შთაბეჭდილებას ვერ შექმნიდნენ. სწორედ ამგვარ ტაქტიკურ ხერხს იყენებს ტარიელი ქაჯეთის ციხის აღებისას. გასათვალისწინებელია, რომ ქაჯეთის ციხე ძმადნაფიცებმა სწორედ ტარიელის თათბირის მიხედვით აიღეს. დიდგორის იდენტური ტაქტიკის ალუზია კი შემდეგ სტროფშია მოცემული:

„პირველ ამოდ მოდიოდეს მგზავრთა რათმე მაგიერად,
მათ შიგანთა ვერა უგრძნეს, ვერცა დახვდეს გულ-ხმიერად;
გულსა შიში არა ჰქონდა, ამოდ დგეს და ნებიერად,
მიდგეს გარეთ, მუზარადნი დაიხურეს ჟამიერად.“ (1421)

ქაჯეთის ციხის აღების, როგორც ბოროტებაზე სიკეთის გამარჯვების, ჯოჯოხეთის წარტყვევნის მეტაფორული ფორმა: „ნახეს მზისა შესაყრელად გამოეშვა მთვარე გველსა“(1428,2).

ჯოჯოხეთის წარტყვევნის ალუზია გვხვდება ქაჯეთის ციხის აღების არაერთ ეპიზოდში: „ამას ჰგვანდეს, ოდეს ერთგან მუშთარ, ზუალ შეიყარნეს“ (1429,2), გეგონებოდათ იუპიტერი და სატურნი ერთმანეთს შეხვდნენო. სატურნი რომ ტარიელის, ზვიად გამსახურდიას სახისმეტყველების მიხედვით, დავით სოსლანისა (შესაბამისად, დავით

აღმაშენებლის, დავით წინასწარმეტყველის) და ჯოჯოხეთში ძლევით შთასული მაცხოვრის სახე-სიმბოლოა, მეტაფორაა, ამას ცხადყოფს შემდეგი სტრიქონები:

„მაშინ ქაჯეთს მოიწია უსაზომო რისხვა ღმრთისა,

კრონოს, წყრომით შემხედველმან, მოიშორვა სიტკბო მზისა.“ (1423,1;2).

აღნიშნული სტრიქონების პწკარედულ თარგმანში ვკითხულობთ: „მაშინ ქაჯეთს ღვთის უზომო რისხვა დაატყდა, განრისხებულმა სატურნმა მზის ქველმოქმედი ძალა უკუაგდო“ (1423, 1,2 „ვეფხისტყაოსნის“ პწკარედული... 2013).

მაშასადამე, ქაჯეთის დამხოზა კრონოსს/სატურნს მიეწერება. სახეთა პარადიგმატულ სისტემას თუ მივმართავთ, მაშინ კრონოსი, სიმბოლოურად იგივე ტარიელი, მაცხოვარია, რომელმაც ჯოჯოხეთის ძალნი შემუსრა: „ჯოჯოხეთად შთახვედ, მაცხოვარო ჩვენო, ჯვარცმა თავს იღვე და სამისა დღისა დაფლვა“ (აღდგომის საგალობელი). შესაბამისად, თუკი სატურნი მაცხოვრის სიმბოლოა, მითოსური არქექტიპია, მითოლოგიური წინასახეა, მაშინ იუპიტერი, იგივე მუშთარი, რომელიც სატურნის, იმავე ზუალის ძეა და რომელსაც მამის წინააღმდეგ განდგომა ეღება ბრალად, ადამის სიმბოლო უნდა იყოს, პირველი მამათმთავრისა. თავის მხრივ, სატურნისა და იუპიტერის ერთად წარმოსახვა აღდგომისა და ამადლების, მამის მარჯვენით ძის ჯდომის სიმბოლოა. არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ იოანე შავთელის „აბდულმესიანში“ დემეტრე დავით აღმაშენებლის ძლიერებად არის მოხსენებული (იხ. ზემოდამოწმებული ციტატა), რადგან დიდგორის ომი დავით აღმაშენებლისა და დემეტრე უფლისწულის ერთობით მიღწეული გამარჯვება იყო.

ამრიგად, ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში, საღვთო წერილში, ქართულ ცნობიერებასა და კულტურაში დამკვიდრებული სახეთა პარადიგმატული სისტემის მიხედვით, ბნელეთის ძლევა, ჯოჯოხეთის წარტყვევნა, ბოროტებაზე სიკეთის გამარჯვება საღვთო რაინდთა ინიციაციის დაგვირგვინებას წარმოადგენს. ეს კი „ვეფხისტყაოსანში“ ქაჯეთის ციხის აღების ეპიზოდის მძლავრი ალეგორიით არის გადმოცემული. ამ ეპიზოდში კი ალუზორულად არის ასახული დიდგორის ომი, რომელიც ქართულ ცნობიერებაში ბოროტების დამარცხებისა და სიკეთის აღზევების უცვლელ, მუდმივ და განუმეორებელ იპოდიგმად, პირველსახედ არის აღბეჭდილი.

დასკვნა: ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში, საღვთო წერილში, ქართულ ცნობიერებასა და კულტურაში დამკვიდრებული სახეთა პარადიგმატული სისტემის მიხედვით, ბნელეთის ძლევა, ჯოჯოხეთის წარტყვევნა, ბოროტებაზე სიკეთის გამარჯვება საღვთო რაინდთა ინიციაციის დაგვირგვინებას წარმოადგენს. ეს კი „ვეფხისტყაოსანში“ ქაჯეთის ციხის აღების ეპიზოდის მძლავრი ალეგორიით არის გადმოცემული. ამ ეპიზოდში

კი ალუზორულად არის ასახული დიდგორის ომი, რომელიც ქართულ ცნობიერებაში ბოროტების დამარცხებისა და სიკეთის აღზევების უცვლელ, მუდმივ და განუმეორებელ იპოდიგმად, პირველსახედ არის აღბეჭდილი.

ფოლკლორულ ტექსტებში წმიდა გიორგის მიერ ქაჯეთისა, ქთონური საუფლოს, ბნელეთის სამეფოს ძლევის შესახებ, ქართულ მითოლოგიაში დამკვიდრებული ლეგენდებისა და თქმულებების შესახებ, რაც წმიდა გიორგის კულტს უკავშირდება, ზვიად გამსახურდია „ვეფხისტყაოსნის“ სახისმეტყველებაში ვრცელ გამოკვლევას გვთავაზობს. წმ. გიორგის ინიციაცია ქართულ მითოლოგიაში აირეკლა ქვესკნელში ანუ ქაჯთა ქალაქში მისი შთასვლის მოტივით. ეს თქმულება ემყარება ხევისურული ზეპირსიტყვიერების უამრავ ძეგლს, სადაც აღწერილია წმ. გიორგის ლაშქრობა ქაჯეთში. ხახმატის წმ. გიორგი ემზადება სალაშქროდ, ხატი შეკრებს ანგელოზთა მხედრობას, სხვა ღვთისშვილნი ეხმარებიან თავიანთ მძაღნაფიცს (აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ფიცი, მძაღნაფიცობაც წმ. გიორგის რიტუალებთან არის დაკავშირებული)... აქ ქაჯეთი წარმოდგენილია, როგორც მიღმა სამყარო, ბერძნული მითოლოგიის ჰადესი, ქთონურ ძალთა საუფლო, ქრისტიანული გაგების ჯოჯოხეთი.

ხატაეთის დიდი ომი და ქაჯეთის ციხის აღება, ზოგადად, ბოროტებაზე სიკეთის გამარჯვების, ქვესკნელის ძალაუფლების დამხობის, ჯოჯოხეთის წარტყვევნის, სიკვდილის ბორკილთა შემუსვრის, ქთონური სკნელის დაძლევის, „საკვირველი ძლევის“ ალეგორიაა. ალუზორული კავშირები ბიბლიასთან თუ ისტორიოგრაფიულ ტექსტებთან კი უშუალოდ სტრიქონთა დამოწმებით, ციტატების მოყვანით წარმოვაჩინეთ.

ლიტერატურა:

ბიბლია, ძველი აღთქუმაი, ახალი აღთქუმაი, სულხან-საბა ორბელიანის რედაქციით; ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს ელენე დოჩანაშვილმა, ნინო მელიქიშვილმა და სოფიო სარჯველაძემ; ქარჩხაძის გამომცემლობა, 2017.

ბიგანიშვილი 2014: ბიგანიშვილი თ., რუსთველი და დასავლური პროტორენესანსი, კომპარატივისტული კვლევები, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2014.

გამსახურდია 1991: გამსახურდია ზ., „ვეფხისტყაოსნის“ სახისმეტყველება, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1991.

„ვეფხისტყაოსნის“ პწკარედული... 2013: შოთა რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“ (ტექსტი პწკარედული განმარტებებით „ვეფხისტყაოსნის“ შესწავლის მსურველთათვის), გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი, 2013.

კარბელაშვილი 2014: კარბელაშვილი მ., „პოლიტიკური ტერმინოლოგია ვეფხისტყაოსანში და რუსთაველის მსოფლმხედველობის საკითხი („სპარსული/სპარსნი“), ლიტერატურული მიებანი, XXXV, შოთა რუსთაველის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი, თბილისი, 2014.

მესხია 1972: მესხია შ., „ძლევაი საკვირველი“, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1972.

შოთა რუსთაველი 1988: შოთა რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“, სარგის ცაიშვილის რედაქციით, გამოკვლევითა და ლექსიკონით, გამომცემლობა „ნაკადული“, თბილისი, 1988.

სულავა 2003: სულავა ნ., XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი, 2003.

სულავა 2009: სულავა ნ., „ვეფხისტყაოსანი“ – მეტაფორა, სიმბოლო, ალუზია, ენიგმა, გამომცემლობა „ნეკერი, 2009.

10. წმინდანთა ცხოვრება 2001: წმინდანთა ცხოვრება, თბილისი, 2001.